

УДК 007 : 304 : 659.3

СПРАВА WIKILEAKS: ТРИ ЛІНІЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Борис Потятиник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна, e-mail: boryslav@yahoo.com*

Проаналізовано інформаційний феномен *WikiLeaks* та запропоновано кілька його інтерпретацій.

Ключові слова: мережеві ресурси, інтернет-видання, інтернет-журналістика, свобода інформації.

Постановка проблеми. Згаданий у заголовку міжнародний проект з публікації конфіденційних документів, зокрема звітів і дипломатичних депеш, як відомо, стосується і України. Wikileaks планує оприлюднити 1139 документів стосовно України. Частина з них вже опубліковано. Саме з цього джерела ми довідалися, що бізнесмен Дмитро Фірташ придбав 61% акцій медіа групи “Інтер”. Скандальною виявилася інформація про лист президента РФ Д. Медведєва, у якому він шантажує лідера Азербайджану Алієва: “Якщо Азербайджан підтримає в ООН визнання більшовицького штучного голоду в Україні геноцидом, то він “має забути про Нагірний Карабах взагалі”. У депешах екс-посла США Вільяма Тейлора йдеться про те, що, за словами тодішнього посла України в Москві К. Грищенка, прем’єр Росії В. Путін “особисто невисокої думки” про В. Януковича і хотів би мати справу з Ю. Тимошенко [1].

На час написання цієї статті можна вести мову лише про попередні підсумки скандальної діяльності WikiLeaks. Засновник ресурсу Джуліан Асанж все ще перебував під слідством у Великобританії, хоч і звільнений під заставу. Після слухань у липні 2011 р. суд відклав своє рішення на пізніше. Щоправда, це не зашкодило, а може й допомогло Асанжу здобути три журналістські нагороди, зокрема від тижневика “Time” (“людина року” у категорії читацьких симпатій) та “Міжнародної амністії”. Як відомо, ця організація присвячує свою діяльність відстоюванню прав людини, зокрема права на інформацію. Навіть у різдвяному (2011 року) вертепі Неаполя, окрім Богоматері з Немовлям та інших євангельських персонажів, була фігура засновника WikiLeaks з лептопом в руках. Це можна було би вважати святотатством, якби не одна обставина: річ у тому, що італійський скульптор Дженнаро Ді В’ірджіліо чинить так щороку, розміщуючи у своєму вертепі щонайменше одну зайву постать відомої людини сучасності. “Я помістив Асанжа туди, щоб трохи пожартувати над усім світом”, — сказав 29-річний скульптор, чия родина робить вертепи ще з 1830 року. Однак треба

додати, що в цьому жарті є частка правди. Особливо з огляду на кількість відданих і навіть фанатичних прихильників Асанжа в усьому світі.

“Старший брат спостерігає за тобою. І ми також”. Цей парафраз цитати зі знаменитої антиутопії Орвела поширився разом з появою перших реальних шоу, коли 1999 р. телевізійна аудиторія одного нідерландського каналу спостерігала за ізольованою в невеликому приміщенні групою добровольців. В епоху Інтернету, де всі підглядають за всіма, це можна тлумачити ще інакше: Спостерігач і його Жертва часом міняються місцями. Тобто Спостерігач стає жертвою. Допомогти в цьому може WikiLeaks, проект, який, з погляду його засновників, сприяє трансформуванню традиційних медій.

Авторський погляд на проблему. У липні 2010 р., коли на WikiLeaks було оприлюднено “Афганські щоденники”, розпочалося інформаційне виверження, яке надовго стало у центрі уваги світової спільноти. Свідчення цьому — тисячі публікацій, теле- і радіопередач, присвячених періодичному оприлюдненню десятків і сотень тисяч таємних матеріалів, зокрема депеш американських послів з десятків країн світу. Раніше на таку увагу заслуговували лише масштабні офлайн події, цебто зі сфери реального життя, як от війна, економічна криза, масштабний терористичний акт на кшталт вересневого руйнування веж-близнюків у 2001 році. Звісно, всі вони швидко обростають інформаційним супроводом, який має свою власну логіку поведінки, але першоосновою все ж є реальна подія.

У випадку з WikiLeaks якраз навпаки — масштабна ВІРТУАЛЬНА подія спричиняє цілком реальне ускладнення міжнародних стосунків або навіть відкликання послів з тих країн, які вони занадто відверто описують у своїх таємних депешах. Звісно, ці депеші і рапорти не були висмоктані з пальця. За ними — цілком реальні підстави. Проте на першому плані тут саме феномен масового інформаційного виверження. На гадку спадає метафора “інформаційної матки” Жана Бодріяра, який в “Ілюзії кінця” писав: “Той факт, що вже не подія породжує інформацію, а навпаки, має непередбачувані наслідки. Це нагадує процес запліднення у скляній колбі: ембріон реальної події переносять у штучну матку інформації” (Baudrillard, Jean. *L’illusion de la fin*. Galilee, 1992). Тобто WikiLeaks стало класичною ілюстрацією гіперреальності, концепцію якої, вслід за вже згаданим Бодріяром, розвивали Даніель Бурстен, Альберт Боргманн та Умберто Еко.

Намагаючись якось структурувати величезну кількість відгуків про WikiLeaks, можемо вести мову про ТРИ ЛІНІЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ, які ми умовно назвемо апологетичною, скептичною та апокаліптичною.

ЛІНІЯ І. АПОЛОГЕТИЧНА. Свобода. Це одне з пояснень того, чому проект WikiLeaks набув всесвітнього резонансу. Зрозуміло, що всесвітня Мережа є найграндіознішою комунікаційною структурою за всю дотеперішню історію людства. Як стверджує статистика, кількість мешканців планети Земля цього року перевищить сім мільярдів. З-поміж них два мільярди — користувачі Інтернету. Це і є потенційна аудиторія автора будь-якої мережевої публікації. Потенційна аудиторія, звісно, не збігається з реальною. У Мережі є безліч текстів, які читають (дивляться, слухають) усього лише кілька осіб або й взагалі ніхто. Але це не стосується WikiLeaks.

Джуліан Асанж — доволі проворний у тому, щоб знаходити і роздобувати щось добре сховане. Навесні 2010 йому пощастило роздобути скандальне відео, за яким перед тим безуспішно полювала інформаційна агенція Reuters. На кадрах, відзнятих зсередини військового гелікоптера Apache, йдеться про атаку на групу цивільних осіб в Багдаді, серед яких було двоє західних журналістів. Екіпаж сприйняв їх за повстанців. Відеозапис передає цинічні і брутальні репліки військових, які лунають поміж кулеметними чергами...

Для багатьох Асанж є одним із сучасних героїв, який відстоює тотальну інформаційну свободу від різних форм цензури. Для інших — зрадник, якого треба судити за шпигунство. Саме тому виникли гарячі дискусії, що таке WikiLeaks — журналістика чи шпигунство?

Хоча проект запущено 2006 р., проте всесвітню відомість організація здобула, як уже мовилось, саме в середині 2010 з публікацією “Афганських щоденників”. Оприлюднені документи свідчили про вбивства сотень цивільних осіб, невідомі громадськості, і показували, що політичні цілі НАТО в цій країні були занадто наївними. Із “Щоденників” недвозначно випливає, що Західна коаліція пограє війну з Талібаном, який виявився набагато складнішим противником, ніж виглядало спочатку, і якого таємно підтримують розвідки Ірану та Пакистану.

З погляду “Репортерів без кордонів”, утиски WikiLeaks і спроби закрити ресурс — це посягання на роль ЗМІ як сторожа демократії, що згадується в десятій статті Європейської Конвенції з прав людини. При цьому Європейський суд з прав людини (European Court of Human Rights) не раз відзначав, що ця роль передбачає можливість нерозголошення джерел і відсутність державних заходів тиску, які б змусили ці джерела мовчати. Звичайно, важко не визнати, що WikiLeaks порушує деякі закони, коли розшукує і публікує таємну інформацію. Але так часто буває у випадку з журналістськими розслідуваннями. Їх врешті-решт виправдовують, якщо оприлюднення документів служить інтересам суспільства і права громадськості на отримання інформації.

Проте не все так просто. Хоч як це не парадоксально прозвучить у цьому контексті, але відсутність прозорості може бути ознакою ліберальної демократії. Речник французького уряду François Vagoін вважає, що повсюдна прозорість усіх дій і вчинків властиві скоріш для тоталітарних країн. Тобто право на таємницю, з його погляду, є невід’мною характеристикою ліберального суспільства. Проте чи має таке право чиновник, якого найняли — хай і опосередковано — платники податку? А саме таким найнятим чиновником є дипломат, коли представляє за кордоном свою країну. Відповідь на це запитання Асанжа та його прихильників однозначна: “Ні, не має”.

ЛІНІЯ II. СКЕПТИЧНА. Кому це вигідно? Відповіді на таке тривіальне запитання — доволі розмаїті: від сил зла” в особі міжнародного тероризму, окремих країн, на кшталт Ізраїлю, Росії чи Ірану, і аж до власне мас-медій, журналістики, яка перебуває у трансформаційній кризі і може незле скористати з цих сенсацій. Оскільки чимало американців реагували на появу матеріалів WikiLeaks вкрай роздратовано, то утвердилася думка, що це передусім — антиамериканський проект. Причому в такому трактуванні бачимо своєрідну іронію історії. Адже перед тим чимало аналітиків антиамериканського спрямування, як от росіянин Олександр Дугін, писали, що Інтернет придумано для того, щоб

через теорію “керованого хаосу” утвердити американське домінування у світі. І ось подібно до того, як 11 вересня 2001 р. було завдано терористичного удару по США за допомогою цивільних “боїнгів”, так само зараз Інтернет теж обернено проти США. Причому дія його може виявитися ще більш нищівною, ніж згаданий терористичний акт десятилітньої давності.

Досі складно висувати, хто стоїть за інформаційним виверженням і на чий млин воно ллє воду: США, Ізраїль, Іран, Аль-Каїда? Проте одну відповідь можна вважати більш-менш певною. Майже не маємо сумніву, що з цієї події, точніше серії віртуальних подій, мають зиск (в прямому і переносному значенні цього слова) світові мас-медії — починаючи з WikiLeaks та п’ятірки газет-партнерів (The New York Times, Al Pais, The Guardian, Der Spiegel) і закінчуючи новим інформаційним бумом в усьому світі. Пошукова система Google на час підготовки статті видавала десять з половиною мільйонів посилань на пов’язані з цією темою публікації, виступи, ток-шоу та інші матеріали.

Врешті, можемо вести мову про певні тектонічні зрушення в журналістській професії. Сам Асанж, загалом, не в захопленні від сучасної журналістики і віддає перевагу науковим журналам з посиланнями та прикінцевими списками літератури. Його робота врешті більше нагадує те, що робить працівник бібліотеки чи архіву. Не випадково в Австралії WikiLeaks було зареєстровано як віртуальну бібліотеку. Разом з тим він іноді характеризує свою діяльність як розслідувальну журналістику, базовану на публікації оригінальних документів. На їх основі читач сам формує свої думки та оцінки.

У наш час у світі є чимало осіб, які могли би оприлюднити конфіденційну інформацію сенсаційного характеру. Чому вони не роблять цього напряму, скажімо, на своїх блогах? А якщо й роблять, то чому це не мало раніше таких наслідків глобального масштабу? Річ у тому, що таким особам не так вже й легко зберегти анонімність — за умови, звісно, що ними всерйоз зацікавляться спецслужби. З тих самих причин відповідні служби влаштовують віртуальні “полювання” і швидко усувають чи блокують розміщену в мережі інформацію.

За цих умов дуже важливо було створити варту довір’я веб-платформу, на якій на умовах гарантованої анонімності можна розмістити конфіденційну інформацію. Особливо, якщо продумано захист цієї системи і її виживання в несприятливих умовах. Власне це й реалізовано у випадку з WikiLeaks, яка суттєво змінила уявлення про документальну “джерельну базу” журналістики.

Усе це можна вважати позитивом для світової журналістики. А негативом є спекуляції на ідеї масового та анонімного оприлюднення конфіденційних документів. Ці спекуляції не забарилися. Як повідомляла наприкінці 2010 р. Associated Press, кілька пакистанських газет оприлюднили матеріали, засновані на неіснуючих документах, нібито взятих з WikiLeaks. Редакції видань вже визнали помилку і пояснили, що були введені в оману. Тобто ідея WikiLeaks використовується і буде використовуватися для фальсифікацій в рамках “чорних PR” у різних місцях планети. Не здивуємося, якщо такі фальшивки в майбутньому стосуватимуться і справ в Україні.

ЛІНІЯ III. АПОКАЛІПТИЧНА. Британський адвокат Джуліана Асанжа — Марк Стівенс — заявив, що у його клієнта є матеріали, які можуть бути оприлюднені у випадку, якщо щось трапиться з ним або його сайтом. Адвокат назвав це “термоядерним пристроєм” ери Інтернету. Міністр закордонних справ

Італії Франко Фраттіні (Franco Frattini) схильний вважати, що WikiLeaks може спровокувати ланцюгову реакцію взаємного недовіря дипломатів в усьому світі і у такий спосіб завадити дипломатичному врегулюванню низки конфліктів у “гарячих точках” планети [2].

Олександр Михельсон у своїй колонці на сайті “Української правди” проводить паралелі із руйнуванням Римської імперії, яка недостатньо жорстко поводитися з “варварами”. Подібно до Риму, Pax Americana, з його погляду, сама себе загнала в пастку свободи слова. У результаті виявилось, що держава, яка “досить давно взяла на себе місію нести світові ідеали “рівності”, “свободи” та “прав людини”, виявляється в своїй повсякденній діяльності такою ж, як і всі. І тільки значно пізніше стане ясно: це — не крах конкретної держави у вигляді США. Це — крах самих ідеалів. А оскільки всі держави разом з їхньою зовнішньою політикою влаштовано більш-менш однаково, цей крах не означає потенційного покращення світу. Навпаки, він означає, що всі можуть робити, що загодно. Адже так роблять самі хвалені американські “ідеалісти”!”

До цього можна додати міркування про парадоксальний ефект викривальної культури Wikileaks німецького публіциста з Die Zeit Йорга Лау: “Ця культура дієва тільки щодо прозорих, демократичних суспільств. Всі інші держави, які толерують лише стовідсотково лояльні кадри, невразливі до таких методів. Їхні дипломати не пишуть звіти так відверто, як американці. І люди, які там мешкають, повинні бути готовими до зовсім інших репресій. Тож чи не закінчиться все це тим, що радикальна ідеологія прозорості de-facto підсуне свиню свободі?” [1].

Висновки. Як пише Гезер Брук у британській The Guardian, “раніше великі гроші йшли на розкриття та поширення інформації. У цифрову епоху, навпаки, гроші потрібні, щоб не допустити цього [2]. Дипломатичні депеші, за оцінкою The Guardian, становлять 213969 сторінок тексту формату А4, а це — стос паперу 25 метрів заввишки. Зрозуміло, що такі масиви інформації в паперовому вигляді не так просто переміщувати та опрацьовувати. Однак тепер, коли гігантські архіви, зокрема таємні, можуть бути легко оцифровані і скинуті на звичайну “флешку” чи розміщені в Мережі, вони стають ідеальним об’єктом для аналізу, порівняння та інтерпретацій. Така безпрецедентна прозорість, як ми переконалися, породжує гарячі дискусії і змінює стиль дипломатії та бізнесу. А також журналістики. Матеріали, які в минулому могли бути результатом складного журналістського розслідування, тепер дедалі частіше будуть розміщувати в Мережі, оминаючи власне журналістів.

То невже журналісти менш потрібні? Досвід WikiLeaks демонструє, що пересічний “юзер” не завдає собі клопоту заглиблюватися в лабіринти документів. Отже, потрібний гід-журналіст. Це дозволяє передбачити принаймні одну тенденцію: подобається нам це чи ні, в журналістиці найближчим часом зростатиме кількість “кабінетних” фахівців, які подорожуватимуть і здійснюватимуть свої розслідування, не відриваючись від монітора комп’ютера. Швидко збільшення в Мережі фактологічного матеріалу породжуватиме дефіцит спеціалістів, здатних перевіряти їх достовірність, класифікувати та інтерпретувати. Тобто бачимо подальше перетікання журналістики у суто віртуальний вимір.

1. WikiLeaks [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://wikileaks.org/>
2. Wikileaks chce zniszczyć świat // Gazeta Wyborcza [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://wyborcza.pl/1,76842,8736391,_Wikileaks_chce_zniszczyc_swiat_.html
3. Jo'rg Lau, Thesen zu Wikileaks// Die Zeit. 03.12.2010 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4499>
4. Heather Brooke, WikiLeaks: the revolution has begun — and it will be digitised. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/nov/29/the-revolution-will-be-digitised>.

WIKILEAKS CASE: THREE LINES OF INTERPRETATION

Borys Potyatynyk

Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky str. 49, 79044, Lviv, Ukraine
E-mail: boryslav@yahoo.com

Informational phenomenon of WikiLeaks is analyzed, several lines of its interpretation are proposed.

Key words: web resources, internet publications, internet journalism, freedom of information.

ДЕЛО WIKILEAKS: ТРИ ЛИНИИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Борис Потятиник

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, 79044, Львов, Украина
E-mail: boryslav@yahoo.com

Проанализировано информационный феномен WikiLeaks и предложено несколько его интерпретаций.

Ключевые слова: сетевые ресурсы, интернет-издания, интернет-журналистика, свобода информации.

Стаття надійшла до редколегії 23.08.2011

Прийнята до друку 26.09.2011